

INSTYTUT FILOZOFII I SOCJOLOGII
POLSKIEJ AKADEMII NAUK

PRACOWNIA METOD I TECHNIK
EMPIRYCZNYCH BADAŃ W SOCJOLOGII

**ANALIZY
I PRÓBY TECHNIK BADAWCZYCH
W SOCJOLOGII**

Tom II

Praca zbiorowa
pod redakcją
Zygmunta Gostkowskiego i Jana Lutyńskiego

WROCLAW - WARSZAWA - KRAKOW
ZAKLAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH
WYDAWNICTWO POLSKIEJ AKADEMII NAUK
1968

Praca wykonana
w Pracowni Metod Technik Empirycznych Badań w Socjologii

Okładkę projektował
ALINA LESZEK KAĆMOWIE

Printed in Poland

Zakład Narodowy im. Ossolińskich - Wydawnictwo. Wrocław 1968.
Nakład: 850 + 140 egz. Objętość: ark. wyd. 18,45, ark. druk. 18,38.
Papier druk. sat. kl. IV, 70 g, 61 x 86. Oddano do składania 4 I 1968,
podpisano do druku 11 VI 1968. Druk ukończono w czerwcu 1968 r.
Zakłady Graficzne RSW „Prasa”, Wrocław, ul. Piotra Skargi 3/5.
Zam. 5024/68. R-17. Cena zł 45,-

Od Redakcji

Oddajemy do rąk czytelnika drugi z kolei tom *Analiz i prób technik badawczych w socjologii*. Podczas gdy pierwszy tom koncentrował się na problemach wywiadu, niniejszy poświęcony jest problematyce ankiety wypełnianej. Decyzja wyboru takiego właśnie tematu i poświęcenie mu szeregu studiów zgrupowanych w jednej publikacji wynika z kilku względów.

Po pierwsze, wydawało się, że w przeciwieństwie do wywiadu szerza problematyka metodologiczna ankiety wypełnianej przez respondentów nie przyciągała dotąd uwagi specjalistów w takiej mierze, w jakiej na to zasługuje. W istocie bowiem nawet w tak bogatej literaturze amerykańskiej zagadnienia metodologiczne i metodyczne wiążące się z ankietą omawiane są z reguły w sposób niepełny. Omówienie ankiety sprowadza się najczęściej do przedstawienia zagadnień ankiety pocztowej (*mailed questionnaire*). W niektórych podręcznikach europejskich ankieta bywa nawet w ogóle pomijana. Również i u nas nie wyodrębnia się często ankiety wypełnianej, nie tylko pocztowej, jako swoistej techniki badawczej. Termin „ankieta” funkcjonuje jednak w potocznym języku zarówno wśród badaczy naukowców, jak i praktyków społecznych. Tak więc próba określenia w sposób generalny, czym jest ankieta wypełniana i co uzasadnia jej wyodrębnienie spośród innych technik zdobywania materiałów, jakie są jej rodzaje i możliwości, wydawała się warta podjęcia w naszej literaturze. Próbę taką przedstawia pierwszy szkic zamieszczony w niniejszym tomie pt. *Ankieta i jej rodzaje na tle podziału technik otrzymywania materiałów*. Oparta jest ona na analizie procesu wzajemnego komunikowania się i jego rodzajów oraz na analizie pojęcia standaryzacji danych.

Drugi względ, który przemawia za tym, aby szerzej zająć się problematyką ankiety, wiąże się z tym, że jest ona techniką często stosowaną

waną nie tylko przez socjologów, lecz i przez praktyków zainteresowanych w uzyskaniu szybkiego rozeznania w różnego rodzaju zjawiskach społecznych. Wskazać można bardzo szeroki wachlarz takich sytuacji, w których potrzeba zdobycia tego rodzaju orientacji narzuca zwrócenie się do pewnych kategorii osób z prośbą o wypełnienie kwestionariusza ankiety. Kierownicy zakładów pracy, redaktorzy i dziennikarze, działacze kulturalni, administratorzy w różnych dziedzinach życia, wychowawcy – oto kategorie zawodowe, które często posługują się ankietą wypełnianą w celu uzyskania informacji o ludziach, z którymi mają do czynienia: o swoich pracownikach, konsumentach, użytkownikach, podopiecznych, wychowankach itp. – oraz o środowiskach, w których działają. Zwykle praktycy – a zdarza się to nieraz i zawodowym socjologom – mają mało czasu na refleksję metodologiczną nad danym zastosowaniem ankiety. Refleksja przychodzi zwykle *post factum*, gdy materiał został już zebrany i pojawia się problem jego interpretacji. Wtedy nieraz okazuje się, że uzyskane wypowiedzi byłyby znacznie pełniejsze, bardziej wiarygodne czy niedwuznaczne, gdyby wcześniej pomyślano o odpowiednim sposobie redakcji kwestionariusza, w sposób bardziej właściwy zaaranżowano sytuację jego wypełniania, inaczej wyjaśniono respondentom cel ankiety, inaczej ich dobrano, w innym czasie zwrócono się do nich o odpowiedź itp. Trzeba zresztą przyznać, że w interpretacji materiału ankietowego praktycy mający bliski kontakt z badanym terenem wykazują nieraz wiele krytycyzmu i potrafią brać poprawki na zafalszowania i jednostronność uzyskanego materiału nie gorzej, a nieraz i lepiej niż zawodowi socjologowie. Tak więc na przykład doświadczony reportażysta „Półityki”, omawiając trudności i problemy, jakie stwarzają w zakładzie pracy pracownicy, którzy jednocześnie uczą się na studiach dla pracujących, częściowo tylko wierzy ankiecie przeprowadzonej w celu zdobycia rozeznania tych właśnie problemów. Píše on mianowicie: „Obraz wyszedł w stylu nowoczesno-realistycznym: dużo optymizmu i trochę cieniów w nie zawsze prawdziwych miejscach. Przy wielu informacyjnych zaletach nie oddał jednak całego dramatyzmu tej sprawy... Trzeba się... przedrzeć przez gęstą warstwę lukru ankiet, w których wszyscy wypowiedzają się tak, żeby było im do twarzy“¹.

¹ A. K. Wróblewski, *Na wagę platyny*, [artykuł z cyklu:] *Miejsce na górze*, „Półityka”, 23 VII 1966, nr 30.

Wypowiedź powyższa ilustruje dobrze problemy wielu osób, które posłużyły się ankietą jako techniką zdobywania informacji. Rzecz jednak w tym, aby z tych i innych zresztą zagadnień zdać sobie sprawę wcześniej i przygotować zawnazu sposoby ich rozwiązania. Niektóre takie problemy mają właśnie na widoku dalsze szkice zawarte w niniejszym tomie. Tak więc Z. Gostkowski w artykule *Rozmiary i kierunek tendencyjności w ankiecie prasowej* stara się wykryć prawidłowości zniekształceń występujących w materiałach ankietowych i zanalizować czynniki powodujące te zniekształcenia. Podstawę analizy stanowi porównanie rozkładów odpowiedzi w ankiecie samozwrotnej (prasowej) z rozkładami odpowiedzi reprezentatywnej próbki czytelników. W następnym artykule pt. *Granice stosowalności ankiety audytoryjnej w środowisku robotniczym* K. M. Słomczyński, omawiając rezultaty badań specjalnie w tym celu przeprowadzonych przy pomocy różnych technik, próbuje ustalić, jaki poziom wykształcenia jest niezbędny do tego, aby pracownik fizyczny wypełnił zrozumiale i czytelnie prosty kwestionariusz ankiety. Następny artykuł, *Z doświadczeń realizacji ankiety audytoryjnej i wywiadu zbiorowego w środowisku studenckim*, pióra B. Bielawskiej i K. M. Słomczyńskiego, przedstawia analizę materiału ankietowego i procesu jego powstawania w świetle wypowiedzi respondentów ankiety uzyskanych w wywiadzie zbiorowym, zorganizowanym specjalnie dla zdobycia danych ułatwiających interpretację tego materiału. Wydaje się, że po zapoznaniu się z tymi artykułami ktoś, kto w celach naukowych lub praktycznych będzie organizować ankietę prasową, ankietę audytoryjną w środowiskach robotniczym, studenckim czy uczniowskim, zrobi to lepiej i trafniej będzie mógł zinterpretować otrzymane rezultaty. Podobnie do wykorzystania w analogicznych próbach badawczych nadają się doświadczenia B. Wilskiej-Duszyńskiej, przedstawione w jej krótkim przyczynku *Próba panelu z użyciem ankiety*.

Trzeci wzgląd, który miano na widoku, poświęcając niniejszy tom *Analiz i prób* ankiecie, wiąże się z tym, że technika ta może być wykorzystana nie tylko jako podstawowe narzędzie zbierania materiału w badaniach mających na celu formułowanie wniosków o społecznej rzeczywistości. Łatwo może ona także stać się narzędziem, przy pomocy którego poddaje się kontroli i analizie inne techniki, często stosowane w badaniach, zwłaszcza wywiad. Kontrola, polegająca na zdobywaniu dodatkowych danych przy pomocy ankiety wśród ankietowanych lub respon-

dentów we właściwym, merytorycznym, badaniu, umożliwia lepszą interpretację podstawowych materiałów, ich dokładniejszą selekcję itp. Zdobycie w ten sposób informacje mogą być także wykorzystane przy opracowywaniu ogólniejszych zasad przeprowadzania wywiadów, opartych o solidne, empiryczne, przesłanki. Poświęcając kilka szkiców w niniejszym tomie takiemu właśnie zastosowaniu ankiety, miano więc na uwadze nie tylko samą ankietę, ale i wywiad, zwłaszcza standaryzowany, który stanowi obecnie najczęściej stosowaną technikę otrzymywania danych w badaniach socjologicznych.

Ankiecie jako narzędziu kontroli metodologicznej i analizy poświęcone są w tomie trzy szkice. S. Szostkiewicz w artykule *Ankiety do ankietów* zastanawia się nad rodzajami takich ankiet, ich walorami i ograniczeniami w metodologicznych i kontrolnych badaniach. Studium to przedstawia zarazem przegląd różnego typu badań kontrolnych i metodologicznych w Polsce, zwłaszcza zaś prowadzonych w Ośrodku Badań Opinii Publicznej i Studiów Programowych Polskiego Radia. Następnie praca K. Lutyńskiej *Ankieta do ankietera jako źródło wiedzy o wywiadzie kwestionariuszowym* wskazuje na różne możliwości badań metodologicznych i kontrolnych przy pomocy specjalnego rodzaju ankiety do ankietów, dołączanej do każdego kwestionariusza, a zarazem przedstawia analizę sytuacji społecznej wywiadu w różnych środowiskach w oparciu o dane uzyskane przy pomocy ankiet. Artykuł *Zastosowanie ankiety pocztowej w powtórny kontakt badawczym* pióra K. M. Słomczyńskiego omawia rezultaty metodologicznej analizy badań opartych na wywiadzie, przeprowadzonej na podstawie ankiety pocztowej wśród osób, które uprzednio były respondentami w wywiadach.

Jak widać, przyczynki zamieszczone w tomie są dość różnorodne, przy czym ich zróżnicowanie uzasadniają ogólniejsze względy, które zacydowały w ogóle o poświęceniu odrębnej publikacji problematyce ankiety. Mimo swojej różnorodności prace te nie wyczerpują bynajmniej metodologicznej problematyki ankiety i różnych jej rodzajów. Tak więc nie poświęcono w tomie żadnego odrębnego szkicu ankiecie pocztowej jako technice zbierania podstawowych danych i jej specyficznym problemom (sprawa uzyskania reprezentatywnej próbki, zagadnienie sytuacji wypełniania ankiety i jej wpływu na wynik itp.). Częściowo tylko usprawiedliwia to fakt, że ankietę pocztową omawiana jest najobszerniej za-

równy w podręcznikach, jak i w analizach metodologicznych. W rzeczy samej w niniejszej publikacji wysiłek badawczy skierowany został na sprawy mniej zbadane. Większość przyczynków, zgodnie z tytułem serii, analizuje bądź próby nowych zastosowań ankiety, zwłaszcza zastosowań metodologicznych, bądź próby nowych sposobów jej metodologicznej analizy w badaniach podstawowych. Są to niejednokrotnie próby nowych zastosowań nie tylko u nas.

Przygotowanie większości przyczynków do niniejszego tomu wymagało specjalnych badań metodologicznych, związanych z reguły z obszerniejszymi badaniami merytorycznymi, podstawowymi. Przeprowadzenie pierwszych, jak i zwłaszcza drugich badań w takim zakresie byłoby niemożliwe siłami samej Pracowni Metod i Technik Empirycznych Badań w Socjologii IFiS PAN. Wiąże się z tym fakt, że – podobnie jak w tomie poprzednim – obok ludzi związanych bezpośrednio z Pracownią autorami publikowanych obecnie przyczynków są osoby, które współpracują z nią na różnych zasadach i które są pracownikami różnych instytucji badawczych, gdzie prowadzą właściwe, merytoryczne, badania. Osób takich jest więcej. Łączy je poważne zainteresowanie problematyką metodologiczną badań, wynikające z żywo odczuwanej potrzeby ich udoskonalenia. Udział tych ludzi w poczynaniach Pracowni byłby niemożliwy, gdyby cele metodologicznych badań nie były rozumiane i akceptowane również w ich macierzystych instytucjach. Podziękowania za życzliwość i pomoc, polegającą m. in. na udostępnianiu wyników własnych badań, chcemy wyrazić zwłaszcza Katedrom Socjologicznym Uniwersytetu Łódzkiego, Ośrodkowi Badań Opinii Publicznej i Studiów Programowych przy Polskim Radio oraz Ośrodkowi Badań Prasoznawczych RSW „Prasa” w Krakowie. Z instytucjami tymi Pracownia współpracuje już od kilku lat, kierując się przekonaniem, że udoskonalenie warsztatu badań społecznych w Polsce może być dokonane tylko wspólnym wysiłkiem wielu naukowych placówek.

Wyrazy wdzięczności należą się ponadto p. red. Marii Hessenowej z Polskiej Akademii Nauk, która z nieograniczoną cierpliwością pomagała w niełatwym zadaniu skompletowania prac autorów, z których niejeden mógł powołać się na ważne okoliczności, usprawiedliwiające nieterminowe dostarczenie swego przyczynku.